

BYKET – ETT IMMATERIELLT KULTURARV

Fig. 1. Bykdag i Borås 2010. Foto: Viktoria Holmqvist

Karin Olsson Lindström

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot ledarskap och slöjd

2018, 180 hp

Grundnivå

2018:30

BYKET – ETT IMMATERIELLT KULTURARV

Karin Olsson Lindström

Handledare: Sandra Hillén

Examensarbete 15 hp

Ledarskap i slöjd och kulturhantverk, 180 hp

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>

Fax +46 31 786 4703
Tel +46 31 786 0000

Bachelor's program in Leadership and Handicraft
Graduating thesis, LSK/Sc, 2018

By: Karin Olsson Lindström
Mentor: Sandra Hillén

Doing laundry – an intangible heritage.

ABSTRACT

This study deals with the intangible cultural heritage and tacit knowledge by highlighting the phenomenon of manual laundring. How laundring was done before washing machines were present. Laundring was a laborious and time-consuming process that involved many people. Today, many skills in manual laundring are almost forgotten because it is no longer needed. Many practical skills concerning everyday chores were taught without texts and transmitted as tacit knowledges and skills.

In the study I have investigated the subject by interviewing people who have participated in the old way of laundring and have made observations at Sweden's only laundry museum, Hagalund's Laundry Museum, outside of Stockholm. The information from the interviews and the observation are compared with the information available in literature where the descriptions of old time laundring are not so specific.

The purpose of the paper's study is to study the phenomenon of old time laundring as a tacit knowledge in relation to the intangible cultural heritage, as well as the relationship between practical knowledge and preserved tools for laundring. The aim of the study is to explore the daily work of ordinary people and tacit knowledge.

The consequence of the study is hopefully that in the longer term, the past everyday skills will gain more attention and even be more actively preserved.

Title in original language: Byket – ett immateriellt kulturarv

Language of text: Swedish

Number of pages: 45

Keywords: Intangible cultural heritage, tacit knowledge, everyday chores

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV— 18/30—SE

Förord

Kunskaper kommer, kunskaper går

och några av dem aldrig består.

Men så finns där kunskaper som uppstår

i möten och samtal och lusten att lära

kan vi alla en nygammal kunskap förära.

Tack till:

Hillevi Skoglund, kollega och klasskompis, som inspirerat och stöttat mig under arbetets gång och hejat på ända in i mål.

Mina informanter som engagerat beskrivit hur ett byk gick till.

Min handledare Sandra Hillén som på ett sakligt och peppat sätt handlett mig genom arbetsprocessen med uppsatsen.

Karin Olsson Lindström

Borås 2018 05 24

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	11
1.1 Bakgrundsmaterial	12
1.1.1 Unescos konvention om tryggheten av det immateriella kulturarvet	12
1.1.3 Den tysta kunskapen	13
1.1.4 Friluftsmuseer, Arbetlivsmuseer och Hembygdsgårdar	13
1.1.5 Museipedagogik och kunskapsförmedling	14
1.2 Forsknings och kunskapsläge	15
1.2.1 Immateriellt kulturarv	15
1.2.2 Museer och den pedagogiska rollen	16
1.2.3 Den tysta kunskapen	17
1.2.4 Föremålen	17
1.3 Problemformulering	18
1.4 Syfte med frågeställningar	19
1.5 Målsättning	20
1.6 Avgränsningar	20
1.7 Metod	20
1.7.1 Intervjuer	21
1.7.2 Observation	21
1.7.3 Analys av metoden	22
1.8 Teori	22
1.8.1 Teoretiskt ramverk	22
1.8.2 Etiska aspekter	23
1.9 Källmaterial och källkritik	23
1.9.1 Information om byk	23
1.9.2 Föremål, förmedling och miljöer	24
1.9.4 Arkiv och intervjuer	25
1.9.5 Källkritisk analys	26

2. UNDERSÖKNINGSDEL.....	27
2.1 Genomförande.....	27
2.1.1 Intervjuerna.....	27
2.1.2 Observationen.....	29
2.1.3 Hur ett byk gick till.....	30
2.2 Jämförande analys av materialet kring byk.....	31
3. DISKUSSION.....	35
3.1 Syfte, frågeställningar och målsättning.....	35
3.2 Metoden.....	36
3.2.1 Intervjuer och observation.....	36
3.2.3 Immateriellt kulturarv, tyst kunskap och föremålen.....	37
3.2.2 Museipedagogik och museerna.....	38
3.2.3 Avslutande diskussion.....	39
4. SAMMANFATTNING.....	41
5. BILDFÖRTECKNING.....	43
6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	44
6.1 Muntliga källor.....	44
6.2 Tryckta.....	44
6.3 Internet.....	45

1. INLEDNING

Allt började när *Textilmuseet* visade utställningen, *Smutsig tvätt – rena kläder*, 2010. I samband med att utställningen visades planerade *Textilmuseet* en temadag med byk. Benämningen byk är ett gammalsvenskt ord på företeelsen hur en stortvätt gick till innan tvättmaskiner fanns. Hur ett byk kunde gå till fanns det inte mycket uppgifter om och själva hade vi museianställda begränsade kunskaper i ämnet. Till vår stora lycka fick vi hjälp av ett par personer, vilka är medlemmar i *Fristad Hembygdsförening*, som kom att bli vår kunskapskälla och ovärderliga hjälp inför och under bykdagen.

Det här var för museet en värdefull kunskap då kompetensen var nödvändig för att kunna genomföra och visa hur ett byk gick till. De redskap som var avsedda för ett byk finns i många museers föremålssamlingar. Kunskapen om hur de användes försvinner i takt med att allt färre vet hur det går till. Miljöer där byk förväntas visas kan vara Friluftsmuseer, Arbetlivsmuseer eller Hembygdsgårdar.

Den praktiska kunskapen från människans tidigare vardagliga sysslor, fördes vidare genom en *tyst kunskap*. Det har gått många år sedan det byktes och den kunskapen är idag på väg att försvinna eftersom den inte används av någon. Denna företeelse som inte går att ta på är en del av det immateriella kulturarvet. Momenten kring en stortvätt som ägde rum ett par gånger om året, kommer att få representera den tysta kunskapen och det immateriella kulturarvet i uppsatsen.

Att förmedla de tidigare praktiska kunskaperna som inte behövs eller används idag är en annan del av arbetet. Hur kunskaper förmedlas varierar beroende på lärsituationer och vilken sorts lärmiljö den lärs ut i. Att jag även valt att ta med kunskapsförmedling i den här studien är för att det finns en relevans och önskan om att det immateriella kulturarvet kan hållas vid liv genom att föra kunskapen vidare.

Fig. 2. Bykdag i Borås 2010. Foto: Viktoria Holmqvist

1.1 Bakgrundsmaterial

Ett byk ingår i ett sammanhang med kunskap, förmedling, föremål, miljöer och är en del av det immateriella kulturarvet. Här presenteras en kort redogörelse av de ämnen och begrepp som har använts för uppsatsen och som ramar in arbetet med undersökningen.

1.1.1 Unescos konvention om tryggheten av det immateriella kulturarvet. Ett immateriellt kulturarv uppstår när en kunskap inte längre finns eller brukas. För att kunna bevara övergivna och bortglömda kunskaper är berättelsen eller brukandet viktiga förutsättningar för bevarandet av kulturarvets immateriella värden (Länsstyrelsen 2014). Inom det immateriella kulturarvet finns också det levande kulturarvet, det som är på väg att försvinna men viktigt att bevara (Svenska Unescorådet 2017). En snart försvunnen så kallad vardagssyssla är byket.

År 2003 antog *Unesco, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization*, konventionen om tryggheten av det immateriella kulturarvet vid Unescos generalkonferens i Paris. Vissa länder har inte något fysiskt kulturarv varför bevarandet av det immateriella kulturarvet kändes angeläget. Bakgrunden till immateriellt kulturarv fokuserar på icke-materiella aspekter av kulturen och begreppet uppstod under 1990-talet (Arbetsam 2018). I det immateriella kulturarvet ingår traditioner, muntligt berättande, muntligt överförda kunskaper, riter med mera. Till grund för den svenska konventionen ligger det levande kulturarvet vilket också är centralt i alla länder. I Sverige fick *ISOF, Institutet för språk och folkminnen vid Dialekt- ortsnamnarkivet* i Göteborg ett regeringsuppdrag år 2011 att förbereda Sveriges genomförande av konventionen om det immateriella kulturarvet och lämnade år 2014 in förslagen till regeringen (Unesco 2017). De förslag som ska kunna antas till en internationell lista ska först finnas med på en nationell förteckning.

I Sverige kallas förteckningen *Levande traditioner*. Arbetet med det som rymmer immateriellt kulturarv är ett stort område med allt från hantverk, traditioner, musik, dans till kulturmiljöer och är fördelat på fyra noder med en ansvarig myndighet för respektive nod (Riksantikvarieämbetet 2017). Dessa fyra expertnoder har ansvar för olika domäner av det immateriella kulturarvet. *Nämnden för Hemslöjdsfrågor* ansvarar för traditionell hantverkskunskap, *Statens musikverk* ansvarar för framföranden i musik, dans och teater, *Riksantikvarieämbetet* har ansvar för immateriella kulturarv som hör samman med materiella kulturarv och kulturmiljöer i Sverige som hör samman med sedvänjor och traditionell kunskap. Som ett exempel kan nämnas bevarandet av samisk traditionell kunskap och samiskt nyttjande av biologiska resurser. Till sist *Institutet för språk och folkminnen* som ansvarar för muntliga traditioner, sociala sedvänjor och högtider (Nämnden för Hemslöjdsfrågor 2018). Institutet för språk och folkminnen samordnar arbetet med den nationella förteckningen *Levande traditioner* som lanserades 2015. Förteckningen över levande traditioner fokuserar på det som är levande idag och föras

vidare till kommande generationer. Förteckningen förändras i takt med att förslag kommer in och arbetet med förteckningen inriktas mot att finnas med på internationella listor (Institutet för språk och folkminnen 2017).

1.1.3 Den tysta kunskapen

De tidiga vardagssysslorna fördes vidare med en tyst kunskap. Ett exempel var när barnen i det tidigare bondesamhället förvärvade sig kunskaper genom att observera de vuxna utföra sysslor och hur de hanterade redskapen. Eftersom barnen var med och deltog i det verkliga arbetet med övervakning och styrning från de vuxna skedde inläringen med att de stegvis fick överta ansvaret för kunskapskrävande uppgifter (Säljö 1989, s.4). I ett storbyk deltog hela familjen, släkten och med extra hjälp från tvätterskor. Det var naturligt för barnen att hjälpa till och de fick en inblick i hur det gick till att byka. De lärde sig genom den tysta kunskapen.

Fig. 3.

Fig. 4.

Bykdag i Borås 2010. Slår bort smutsen med ett klappträ. Foto: Viktoria Holmqvist

1.1.4 Friluftsmuseer, Arbetslivsmuseer och Hembygdsgårdar

Gemensamt för friluftsmuseer, arbetslivsmuseer och hembygdsgårdar är de tidstypiska miljöerna som besökarna får kliva in i och uppleva en tid flera generationer tillbaka. Om inget annat anges kallas de gemensamt för museerna i texten. På museerna erbjuds det prova-på aktiviteter eller uppvisningar med historiska nedslag utifrån teman kopplat till museets profil. Det finns också det som skiljer dem åt, som i organisation, huvudman och förhållandet till föremålen, om och hur de används och bevaras.

Ett Friluftsmuseum kan enkelt beskrivas som en utomhusanläggning med ditflyttade byggnader som berättar om en viss hustyp, representerar en plats och en tid.

Friluftsmuseer inrättades i ett folkbildande syfte (Rentzhog 2007). Friluftsmuseerna har

börjat inse att besökarna kommer för att ha roligt framför att söka kunskap. En viktig pedagogisk metod är undervisning genom underhållning. Det kan ses som ett sätt att göra kunskapen till en rolig erfarenhet och som öppnar besökarnas sinnen. Nyckelordet är upptäckarglädje som skapar spänning och nyfikenhet (ibid s. 408). Friluftsmuseer är i grunden emotionella institutioner och där finns världens chans att lyckas väcka människors intresse och känslor. Friluftsmuseerna kan bryta med traditionella undervisningsmetoder och bygga på det unika förutsättningarna som finns (ibid s. 407).

Hembygdsgårdarna började växa fram under början av 1900-talet. Det var ortstypiska gårdar och gårdens byggnader räddades inför framtiden. Gårdarna är inredda med tidstypiska möbler och andra föremål som husgeråd och redskap. Hembygdsgårdarna samlar också på berättelser och uppgifter om byn den ligger i. De flesta hembygdsgårdar har övertagits av en hembygdsförening som ibland använder gården för möten och andra träffar. Hembygdsgården kan ses som ett mindre friluftsmuseum (asmundstorpshembygdsgard.se u.å.)

På Arbetslivsmuseerna, *Arbetsam*, levandegörs arbetets historia, oftast genom maskiner och mekaniska system i drift och där ett försiktigt brukande är en förutsättning för bevarandet av industrisamhällets kulturarv. Det skapas möten mellan yrken och metoder, handlag och kunskap, människor och museiföremål. Arbetslivsmuseerna uppmanar också sina medlemmar och övriga människor att bidra till förteckningen över immateriellt kulturarv. På arbetslivsmuseerna finns mängder av kulturarvsskatter som *Arbetsam* menar bör uppmärksammas och dokumenteras för framtiden (Arbetsam 2018).

Arbetslivsmuseer och hembygdsgårdar drivs ofta av ideella insatser. Det är personer som genom sitt engagemang, stora intresse för kulturhistoria, strävan att bevara kunskaper och som hängivet förmedlar kunskaperna till allmänheten under temadagar eller skolprogram för grundskolans elever och lärare. *Hagalunds Tvätterimuseum* i Huddinge passar väl in på beskrivningen och presenteras längre fram i uppsatsen. Det är i lär- och upplevelsemiljöer det immateriella kulturarvet sätts i ett tidstypiskt sammanhang.

Ett friluftsmuseum som en institution med institutionella arrangemang gör att besökaren ingår i sociala praktiker och där lär sig hur hon agerar i olika situationer och uttrycker sig (Säljö 2014).

1.1.5 Museipedagogik och kunskapsförmedling

Vi lever idag i ett mångfaldssamhälle och i möten med det kända och okända ger museipedagogiska möten handlingsmöjligheter och öppenhet inför framtiden. Om dessa möten kan bidra till en förändringsberedskap så kan det leda till något samhällsförbättrande (Ljung 2009, s. 140). I det museipedagogiska arbetet sker en bildning för alla sinnen. Museipedagogernas vanligaste och mest traditionella arbetsätt

är att utgå från ett föremål, en bild eller en miljö. Det berättas en historia och en dialog förs om det som format tingen. Ofta finns ett praktiskt moment som väver samman teori med praktik och abstrakt med konkret. Museipedagogerna blandar olika pedagogiska modeller i samspel med de skolklasser de möter (Statens kulturråd 1999). För att kunskaper och färdigheter ska kunna föras vidare till kommande generationer kan berättandet utgöra ett verktyg för att ta till sig ny kunskap och färdighet och för att sedan föras vidare mellan människor. Vi behöver inte på egen hand göra alla erfarenheter som är viktiga i våra liv. Orden har skapats av människor för att kunna tala om sådant vi är intresserade av och gör det möjligt för oss att kommunicera kunskaper och insikter till varandra. Den viktigaste arenan för lärande är samtal (Säljö 2014).

I ett uppgiftsbaserat lärande i den nutida pedagogiken är att uppmärksamma motsatsparet teori och praktik. Det uppstår kunskap i prövandet av arbete och handling, det vill säga att det praktiska inte går att förstå utan det teoretiska och det teoretiska blir obegripligt utan det praktiska (Egidius 2009, s. 66). I den hermeneutiska pedagogiken hävdar dess företrädare att eleverna stegvis ökar sin förmåga att förstå enskilda företeelser genom att sätta in dem i ett sammanhang och skapar en helhetsförståelse. Den här kunskapsutvecklingen leder till att tidigare kunskap får mening i den nya erfarenheten och kunskapen och bygger på den gamla erfarenheten i ett nytt sammanhang. I en mer praktisk tillämpning av idéer från den hermeneutiska pedagogiken skulle elever vinna på att studera och jämföra olika tolkningar av exempelvis globalisering, industrialisering, ekologi osv. (ibid. s. 150). Att som elev delta i ett byk i samband med att samtal om 1800-talets livsföring, som orsaker och bristen på renlighet, trångboddhet, arbetsfördelning och kunna dra paralleller med- och föra resonemang kring hur vi lever idag.

1.2 Forsknings och kunskapsläge

Kunskapsläget och forskningen inom de områden som bär uppsatsens ämne, att förmedla ett immateriellt kulturarv – byket, finns inom det pedagogiska- samt museipedagogiska området och om byk inom kulturhistoria. Kunskaper om hur människan förr hanterade hantverkstekniker och vardagliga sysslor är det immateriella kulturarvet och överfördes ofta genom den tysta kunskapen. Den praktiska kunskapen är ofta beroende av verktyg och redskap varför föremål ges ett litet utrymme.

1.2.1 Immateriellt kulturarv

Den finlandssvenska folkloristen Johanna Björkholm har i sin doktorsavhandling, *Immateriellt kulturarv som begrepp och process*, ägnat sig åt immateriellt kulturarv med folkmusiken som exempel (2011). Till att börja med anser Björkholm (2011) att immateriellt kulturarv är en utvidgning av kulturarvsbegreppet i och med Unescos etablering av konventionen om tryggheten av det immateriella kulturarvet. Vidare

menar Björkholm (2011) att kulturarv ses som dynamiska och omformas i en ständig pågående process med det omgivande samhället och ser också att olika eller vissa kulturkomponenter ges kulturarvsstatus och i nästa steg framställs som en kvalitetsgaranti. I de nordiska länderna förknippas immateriellt kulturarv med allmogekultur men i andra delar av världen är begreppet mer kopplat till ursprungsfolk (ibid).

Nils-Arvid Bringéus, professor i etnologi redogör för hur ett immateriellt kulturarv kan höra nära samman med det materiella kulturarvet eftersom till exempel redskap är ett hjälpmedel i arbetet och kopplas till användningen. En del redskap är avsedda för speciella ändamål medan andra är allroundverktyg och används i många olika sammanhang. Forskningsutvecklingen inom föremålsforskningen tenderar att allt mer riktas mot länken människan och tinget samt att studera pågående arbetsförlopp från början till slut. Detsamma gäller den nära kopplingen mellan material och teknik (Bringéus 2003). Anneli Palmsköld, professor i etnologi, menar att föremålen i museernas samlingar representerar frusna ögonblick och en dokumentation eller beskrivning om förståelsen för föremålets brukskontext bör bevaras tillsammans med föremålet (Palmsköld 2011). Om man går vidare in på det immateriella kulturarvet och den traditionella hantverkskunskapen finns, enligt Palmsköld, svårigheter med att få kunskapen att överleva när personer som utövar den försvinner. Det krävs en uppmärksamhet över de tillverkningsformer och tekniker att ge dem förutsättningar att överleva. Det kan vara att skapa arenor för olika verksamheter och fokusera på utövandet och utövarna (ibid).

Den norska professorn Ingun Grimstad Klepp, forskningsledare vid SIFO, Statens Institutt for forbruksforskning i Oslo, har forskat om kläder och klädtvätt sedan början av 2000-talet. Klepp är författare till *Skittentøjets kulturhistorie – hvorfor kvinner vasker klær* (2006), en bok om tvättens historia, från 1860 fram till 2000-talets början. Klepp har i sin forskning uppmärksammat bristen på litteratur om kläd- och textil tvätt. Klepp menar att klädtvätt har varit en kvinnoyssla och förhoppningen är att den ska lösa upp och synliggöra ideal som inte längre är lika uppenbara.

Informationen om det immateriella kulturarvet finns i första hand att tillgå på svenska Unescos hemsida, <http://www.unesco.se> samt Riksantikvarieämbetet hemsida, <https://raa.se> via dessa hemsidor tar man sig vidare till andra institutioner som jobbar med det immateriella kulturarvet samt projekt under detsamma ämne.

1.2.2 Museer och den pedagogiska rollen

Berit Ljung, lektor i pedagogik, redogör i sin avhandling *Museipedagogik och erfارande* (2009), för hur forskningskällor pekar på utvecklandet av museerna där den pedagogiska rollen mer betraktas som ett nyckelredskap med betoning på besökare, pedagogik, undervisning och lärande som meningsskapande processer (ibid s. 64). En

annan intressant aspekt i Ljungs avhandling är att museipedagogiken framträder i möten mellan besökare och museum. Hon menar också att museipedagogiken handlar om att tillgängliggöra för besökaren. Vidare är resonemanget och synen på kunskap, enligt Ljung, beroende av det kulturella och sociala sammanhanget. Museets besökare, de som erfar och upplever, är de viktiga aktörerna som föranleder museipedagogik enligt Ljung (ibid s. 143). Vidare menar Ljung att kärnan i museipedagogiken är mötet mellan besökare och museum eller utställningar. I ett interaktivt, kommunikativt möte tar sig museipedagogik konkreta uttryck och erfaranter landar i mötet med sammanhang och omgivning. Det är i mötet med det annorlunda och främmande som en växande utveckling kan ske. Kunskap är föränderlig, skapas i handling och finns för att lösa problem (ibid. ss. 12, 173-174). Detta kännetecknar den hermeneutiska pedagogiken. Kunskapen i den hermeneutiska pedagogiken sker stegvis och genom att tidigare kunskap sätts in i ett nytt sammanhang leder det vidare till en bättre förståelse för sammanhanget som helhet (Egidius 2009).

1.2.3 Den tysta kunskapen

En tyst kunskap är när något bara händer, vi börjar inte med att tolka det som inträffar. Den tysta kunskapen kan beskrivas som att den är placerad i själva kroppen och inte i huvudet. Det är genom kroppen som vi fångar in erfarenheter i vårt deltagande i samhället. Vidare kräver en tyst kunskap närvaro, att vara med individer som innehar kompetensen (Collins 2010 se Högberg u.å.).

Den tysta kunskapen kan också beskrivas som en effektiv kunskapsform som finns hos och brukas av alla människor i dess vardag men att den också kan ses som en personlig kunskap där kunskaperna skiljer sig åt i sättet det används på (Polanyi 1966 se Almevik 2014).

Förhållandet till den tysta kunskapen inom det formella lärandet, en viktig skillnad mellan den inlärning som sker utanför skolan och den som sker inom skolan, är dess olika mål och syften. Barn som förvärvade kunskaper och färdigheter i ett tidigare bondesamhälle gjorde det genom att observera de vuxnas sätt att utföra sysslor. Genom att barnen direkt kunde se hur redskap hanterades skedde inlärningen stegvis till mer ansvarsfulla och kunskapskrävande uppgifter (Säljö 1989 s. 4-7).

1.2.4 Föremålen

För att upprätthålla vår identitet som människor har de ting vi omger oss med varit oundgängliga. Tingen kan överleva oss och i tingen går tiden att avläsa. När ett ting är gammalt eller förbrukat förlorar det sin identitet. När ett föremål placeras på museum rycks det loss ur sin levande och kulturella sociala kontext, det musealiseras. När föremålet hamnar i en ny kontext i museernas magasin förlorar föremålet sin berättelse, sin biografi. Det uppstår en kunskapslucka och föremålet får inte mer användas till vad

det en gång var avsett för. Föremålet får nu istället bli en del av representationskulturen. I museernas samlingar bevaras föremål för att förlänga dess liv som bärare av människans liv men blir samtidigt oåtkomligt för oss som lever nu (Smeds 2007, s. 67). Idag börjar insamlingspolicyn förändras genom att samla in berättelser kring hur de använts, av vem, till vad. Museerna har också börjat lägga större vikt på insamlande av immateriell kunskap som yrken och arbetsliv (ibid, s. 68).

Föremål i form av redskap kan ses som ett hjälpmedel i arbetet och måste därför kopplas till användningen menar Bringéus (2003). En del föremål ses mer som allroundverktyg och som kan brukas för flera ändamål. Andra är mer avsedda för speciella ändamål. Oavsett våra frågeställningar till museisamlingarna så krävs att hålla fast länken människan och tinget (ibid).

Fig. 5. Redskap för byk. Foto: Viktoria Holmqvist.

Fig. 6. Klapprä, Bösteträn, användes till att klappa smusten ur tvätten.

Från år 1784, FFM 880. Foto: Karin Olsson Lindström

1.3 Problemformulering

Med den här uppsatsen har jag valt att studera immateriellt kulturarv med inriktning mot den tidigare vardagssysslan, byk. Kunskapen om företeelsen byk och andra tidigare vardagliga sysslor fördes vidare genom en *tyst kunskap*. Vissa kunskaper och traditioner som lyder under det immateriella kulturarvet dokumenteras och lever vidare genom projekt, entusiastiska ideella krafter samt inom akademien i form av utbildningar och forskning. Att ta till sig praktiska kunskaper via beskrivna förklaringar i text krävs ett handlag och en förförståelse för hantverket samt någon form av relation till det som ska utövas.

Vad gäller information om hur ett byk går till, finns till att börja med, *Hagalunds Tvätterimuseum* i Huddinge som ligger i ett gammalt tvätteri tillsammans med Vårby-Fittja Hembygdsförening. Några gånger om året arrangeras visningar där besökare kan ta del av hur ett byk gick till (Magnusson 2018). Det finns enstaka, ej återkommande, bykprojekt i hembygdsföreningar. Om ett byk ska kunna arrangeras för att visa hur det en gång gick till är det en fördel om de tillhörande föremålen finns att tillgå. Att tillhandahålla föremål att kunna bruka är ett problem på många museer med föremål som inte får användas för praktiska ändamål. Det ska också finnas en kunskap och ett intresse med att förmedla vidare.

Idag har vi små möjligheter att praktiskt utöva de tidigare vardagssysslorna eftersom både kunskaper och de redskap som var avsedda för ändamålet är på väg att försvinna. I stället får vi läsa oss till kunskapen. Trots det lilla praktiska som kan ske fyller det endast en praktisk funktion. Det blir skrivna ord som representerar världen och ersätter vårt direkta handhavande av olika företeelser (Säljö 1989, s.4).

I sökandet efter material och information om byk landade jag i de begränsningar som utgörs av bristen på de tillhörande föremålen som får användas och svårigheterna med att hitta personer som fortfarande kan föra kunskapen vidare. I detta landar min problemformulering.

1.4 Syfte med frågeställningar

Syftet med uppsatsens undersökning är att studera företeelsen byk och den tysta kunskapen i förhållandet till det *immateriella kulturarvet* samt förhållandet mellan den praktiska kunskapen och bevarade redskap för byk.

Då jag själv konfronterats med svårigheten att förstå hur ett byk gick till och hur jag får tag i relevant information samt hitta någon som kan visa företeelsen blir frågeställningarna för uppsatsen följande:

- Hur väl överensstämmer beskrivningar om byk som finns i litteraturen med informanternas framställningar?
- Är nedskrivna beskrivningar om hur ett byk går till tillräckligt för att förstå processen?
- Är det möjligt att kunskapen om en tidigare vardagssyssa, som till exempel byket, kan leva vidare när det inte finns någon som kan berätta och visa?

1.5 Målsättning

Målsättningen med undersökningen är att med litteraturstudier, intervjuer och observationer lyfta upp vardagssysslorna inom det immateriella kulturarvet.

1.6 Avgränsningar

Min ursprungliga idé för uppsatsämne var tänkt att handla om förmedling av det immateriella kulturarvet på museer och i första hand på friluftsmuseer i samverkan med skolan. Istället kom det att bli mer fokus på den tysta kunskapen av ett byk där kunskapen om hur det gick till är på väg att försvinna. Det immateriella kulturarvet har därmed fått ett större utrymme med fokus på företeelsen byk i arbetet med uppsatsen. Att föra kunskapen vidare via friluftsmuseets lärmiljöer och genom museipedagogik är det som tillsammans med det immateriella kulturarvet fortfarande ramar in uppsatsen.

I sökandet efter relevant information har jag valt att inte redovisa arkivmaterial. Det med anledning av att jag endast tagit del av några få uppteckningar om vardagssysslor och byk. Eftersom det finns ett mer omfattande material som förtjänar en större fördjupning får det sparas till ett senare tillfälle.

1.7 Metod

I uppsatsens undersökning ingår två intervjuer med riktade öppna frågor varför en hermeneutisk ansats är lämplig att använda då syftet med studien är att få tillgång till informanternas egna upplevelser av fenomen (Lantz, 2007). En hermeneutisk kvalitativ metod handlar om att tolka, förstå och förmedla och kan användas för att förmedla upplevelser av olika fenomen (Patel & Davidsson 2003).

Mot bakgrund av det som beskrivits ovan börjar här resan att samla material och kunskap om vardagssysslorna och företeelsen byk. Med den egna erfarenheten av att den här sortens kunskap inte är vanlig på museer hamnade fokus på Arbetslivsmuseer, hembygdsgårdar, hembygdsföreningar och projekt inom det immateriella kulturarvet.

Information om företeelsen byk i litteraturen behövde förstärkas med egna upplevelser varför observationen av ett isbyk på *Hagalunds Tvätterimuseum* var angelägen. Det var också betydelsefullt att den planerades in före de kommande intervjuerna med två informanter som berättade om minnen från byk när de var barn. Visningen var vintertid så därför var det ett isbyk som demonstrerades.

Syftet med uppsatsens undersökning är att studera företeelsen byk och den tysta kunskapen i förhållandet till det immateriella kulturarvet samt förhållandet mellan den praktiska kunskapen och bevarade redskap för byk.

Undersökningen bygger på att ta reda på mer om ämnet och jämföra litteraturstudier med intervjuer samt en observation.

1.7.1 Intervjuer

Upphovet till valet av uppsatsämne är personen som försåg *Textilmuseet* med sin kunskap om byk. Att personen skulle intervjuas var därför självklart. Den här personen var med och lärde sig att byka som barn under 1930- och 40-talet och har i hela sitt liv sett förmedling av kunskaper som en självklarhet. Två personer har intervjuats med en riktad öppen intervjumetod. Med den här intervjuformen är det den intervjuade som beskriver sin bild fenomenet och ger ett sammanhang som hon anser är betydelsefullt (Lantz 2007). De båda personerna som intervjuas har lärt sig att byka då de som barn deltog vid byk och brinner för att få berätta om hur det gick till. Att styra dessa personer med strukturerade frågor i val av ämne var inte aktuellt. Intervjuerna ska, så långt det går, ge det unika och sammanhangsbestämda med fokus på ett bestämt tema. Intervjuerna spelades in vilket är att föredra vid kvalitativa analyser (Ibid). Intervjuerna med mina följdfrågor har sedan transkriberats ordagrant. De intervjuade kommer i fortsättningen att benämnas med Informant 1 och Informant 2.

Informanterna intervjuades vid olika tillfällen och fick samma fråga, *Hur gick ett byk till när du var liten?* När de blev tillfrågade om att bli intervjuade fick de med sig frågan.

1.7.2 Observation

En observation gjordes vid besök på *Hagalunds Tvätterimuseum* den 25 februari 2018 när ett isbyk pågick. Observationen var i ett utforskande syfte för att kunna inhämta information och registrera så mycket som möjligt. Som observatör var förhållningssättet ett icke deltagande observation och besökte museet som okänd observatör, det vill säga att jag inte hade anmält min närvaro. Att utföra en ostrukturerad observation kräver en viss förkunskap av ämnet vilket jag tillförskaffat mig genom tidigare erfarenhet av en bykaktivitet samt information från texter (Patel & Davidsson 2003).

Fig. 7. Hagalunds Tvätterimuseum i Huddinge. Foto: Karin Olsson Lindström

1.7.3 Analys av metoden

Metoden är inspirerat av en hermeneutisk ansats vilket gör att frågorna inte har ett givet svar. Den information som kommer fram av intervjuerna kan tolkas in i ett större sammanhang och sammankopplas med litteraturen och observationen på *Hagalunds Tvätterimuseum*. Observationsmetoden som en explorativ undersökning i samband med isbyken friskar upp minnet och därmed ökar kunskapen vilket leder till en förförståelse inför intervjuerna. En riktad öppen intervjumetod på samma tema kan visa sig olika för den kvalitativa analysen men intervjun gör det möjligt att genom analys dra slutsatser om kvaliteter (Lantz 2007). De uppgifter som finns att hämta i litteraturen om ett byk går att koppla till de upplevelser som informanterna lämnar.

I en kvalitativ intervju finns inga givna svar eller det rätta svaret på en fråga och frågorna som ställs får anpassas efter hur samtalet fortlöper (Patel & Davidsson 2003).

1.8 Teori

Syftet med uppsatsens undersökning är att studera företeelsen byk och den tysta kunskapen i förhållandet till det immateriella kulturarvet samt förhållandet mellan den praktiska kunskapen och bevarade redskap för byk.

Undersökningen bygger på att ta reda på mer om ämnet och jämföra litteraturstudier med intervjuer och en observation.

1.8.1 Teoretiskt ramverk

Då jag i den här undersökningen använder mig av intervjuer till att ringa in kunskaper baserade på erfarenheter och informanterna minnesbilder, att jämföra med de beskrivningar som finns i litteratur. Informanternas upplevelser av den företeelse som intervjuerna bygger på kan sättas in i ett större sammanhang kring hur de ser på sin roll

som kunskapsbärare. Den teori som passar väl in för den här uppsatsens undersökning och litteraturstudier är hermeneutiken med en kvalitativ och tolkande ansats. Med en hermeneutisk ansats och förhållningssätt till och för, studeras litteraturen och det empiriska materialet. Hermeneutiken är också väl lämpad för de intervjuer och observationer som också är en viktig del uppsatsens undersökning. En kvalitativ intervju förbereds med att sätta sig in i ämnet vilket är en fördel att ha förkunskaper inom området som ska studeras. Vidare är ett studiebesök eller en observation bra för att utveckla ett underlag inför intervjusituationen. Förförståelsen är en utgångspunkt i tolkningsprocessen fram mot förståelsen, vilket utgörs inom hermeneutiken. I den kvalitativa intervjun är båda parter medskapare i samtalet (Patel & Davidsson 2003).

1.8.2 Etiska aspekter

Inför de två intervjuerna blev informanterna informerade om i vilket sammanhang intervjuerna skulle användas. Intervjuerna spelades in vilket de inte hade något emot. De blev erbjudna att få läsa transkriberingen men tyckte inte det var nödvändigt. Det är mitt eget val att inte nämna informanternas namn. Anledningen är att jag inte anser det som nödvändigt. De transkriberade intervjuerna ligger inte med som bilagor utan förvaras hos mig digitalt och som papperskopior.

Den observation som gjordes på *Hagalunds Tvätterimuseum* anmälde jag inte mina intentioner med besöket. Detta kan man ifrågasätta etiskt men jag besökte museet i samband med en öppen publik visning. Observationen är av en allmän karaktär och anonymiserad.

1.9 Källmaterial och källkritik

De källor jag har använt mig av är i huvudsak litteratur och webbsidor om kunskapsförmedling och museipedagogik, det immateriella kulturarvsområdet, friluftsmuseerna, hembygdsgårdarna som en arena för lärandet och andra presumtiva lärmiljöer utanför skolans väggar, samt material om företeelsen att byka.

1.9.1 Information om byk

I sökandet efter material och information om byk föll det sig naturligt att börja med klassikern *Arbete och redskap* (Bringéus 2003). Texterna i boken är desamma som när den senast trycktes 1979 med undantag för ett tilläggskapitel om forskning som kom 2003. I bokens kapitel om textilberedning av Gertrud Grenander-Nyberg (2003) finns en utförlig beskrivning om byk i avsnittet om tvätt. Övrig litteratur som tar upp företeelsen byk är två böcker om hur vi levde förr, Jane Fredlund, journalist och kulturhistoriker är författare till båda, *Så levde vi* (1976) och *Stora boken om livet förr* (1981). Bakgrunden till böckerna är att ge äldre bruksföremål ett kulturhistoriskt

sammanhang. Fredlund (1981) redogör för de olika momenten som ägde rum under ett byk. Boken illustreras med äldre dokumentära fotografier vilket ger en liten hjälp att förstå hur ett byk kunde gå till. Byket beskrivs som en mödosam kvinnoyssla och kvinnogöra. På de fotografier och illustrationer som visas i böckerna är det enbart kvinnor med. Den tid som företeelsen är hämtad ifrån torde vara från andra hälften av 1800-talet. Byket ägde förr rum under vårvintern och i början av december. Den norska etnologen och forskaren Ingun Grimstad Klepp har skrivit boken *Skittetøjets kulturhistoria – hvarfor kvinner vasker klær* (2006). Boken ger en bra inblick i det mödosamma arbetet som ett byk var. I sin forskning har hon inriktat sig mot den könsinriktade arbetsfördelningen i hemmet, om vem som tar hand om tvätten. Klepp gör en jämförelse med fördelningen av hushållsarbetet från tiden 1860 fram till idag.

Tvätta eller byka för hundra år sedan är rubriken på ett av elva stycken faktablad om vattenknutna kulturmiljöer. Under 2013-2015 drev Länsstyrelserna i nio län projektet *Vårda vattendragens kulturarv*, ett tre-årigt projekt med medel från Riksantikvarieämbetets kulturmiljöanslag, en Regional satsning (Länsstyrelsen 2015). Projektets syfte var att informera om kulturarvet vid vatten och ge tips och råd om hur byggnader, bryggor och redskap ska tas om hand. Projektet uppmuntrar också till att dokumentera och bevara kunskapen om hur det gick till vid byk. I faktabladet om *Tvätt och byk* (2015) är det framför allt de lämningar och byggnader avsett för byk som lyfts fram och att det mest praktiska att utföra sysslan var vid vattnet. I faktabladet beskrivs tillvägagångssättet.

På Fårö Gotland genomfördes år 2014 en dokumentation av uppgifter genom intervjuer av några tillfrågade kvinnor. Frågorna var givna och ursprungligen inriktade på byk och tvätt om det förekommit klappbryggor. Materialet sammanställdes till rapporten *Bilder av den gotländska kustkulturen* (Edlund 2014).

1.9.2 Föremål, förmedling och miljöer

Den bevarade kompetensen om byk behöver de verktyg och redskap som var nödvändiga för processen om den ska demonstreras eller ingå i ett upplevelsebaserat lärande. Kulturhistoriska miljöer och kulturhistoriska institutioner som Friluftsmuseer, Arbetslivsmuseer eller Hembygdsgårdar kan ses som arenor för förmedling av olika historiska aktiviteter. Förhållandet mellan immateriellt kulturarv och materiellt kulturarv som föremålen, miljöerna och förmedlingen har studerats i *Arbete och redskap* (Bringéus 2003), i *Friluftsmuseerna – En skandinavisk idé erövrar världen* (Rentzhog 2007) samt en artikel i RIG – Kulturhistorisk tidskrift, *Vad är museologi?* (Smeds 2007). Det här nya sättet att se på insamlandet har en positiv inverkan för friluftsmuseerna och berikar ett upplevelsebaserat lärande genom att hämta kunskap från en tillgänglig kunskapskälla. De idag många tillrättalagda historiska miljöerna på

friluftsmuseerna är inredda med föremål som ingår i museets samlingar vilket innebär att de inte får brukas.

I Huddinge, Stockholm ligger landets enda tvätterimuseum, *Hagalunds Tvätterimuseum*. Museet är ett äldre tvättarboställe från 1906. Sedan 24 år tillbaka är det ett museum som drivs med stöd av Huddinge kommun och Studieförbundet Vuxenskolan. Under de åren när det drevs som ett tvätteri tvättades det under hela året varför isbyken ägde rum flera gånger under vintern (Magnusson). Det intressanta med Tvätterimuseet för den här uppsatsens syfte är när ett byk demonstreras. Besökarna kan ta del av hela tvätteriprocessen på ett så autentiskt sätt som möjligt (Norin 2015). För museet är det viktigt att få visa hur tvättprocessen gick till och sprida kunskapen vidare till allmänheten genom öppna eller bokade grupper.

Odensjö Hembygds gård i Småland, visade under sommaren 2014 utställningen *Historietvättarna – Allt du inte visste om vår smutsiga byk*. Under utställningsperioden arrangerade *Odensjö hembygdsförening* aktiviteter med att prova de redskap som användes till att byka, mangla och stryka. Under researcharbetet inför utställningen kunde de konstatera att det inte fanns mycket om byk nedskrivet i böcker (Svensgård 2014).

Fig. 8. Isbyk, Hagalunds Tvätterimuseum 2018. Foto: Karin Olsson Lindström.

Fig. 9. Bykdag, Borås 2010. Foto: Viktoria

Holmqvist.

1.9.4 Arkiv och intervjuer

Inför arbetet med uppsatsen intervjuades två personer om byk, en man och en kvinna födda på 1930 respektive 1940-talet, en av dem från Uppland och den andra från Västra Götaland. Deras berättelser är intressanta att jämföra med den litteratur som beskriver tvättmetoderna. Intervjuerna har en riktad öppen intervjuform vilket beskrivs väl i *Intervjumetodik*. Vidare det som utmärker den kvalitativa analysen av intervjuer (Lantz

2007). Syftet med den kvalitativa intervjun förklaras i *Forskningsmetodikens grunder*, och förhålla sig kritisk till informationen (Patel & Davidsson 2003).

I Språk och folkminnesarkivet i Göteborg finns uppteckningar om byk och andra vardagliga sysslor. I avgränsningar förklarar jag varför jag valt att inte fördjupa mig i det materialet.

1.9.5 Källkritisk analys

Informationen som lämnats av två informanter, födda på 1930-talet respektive 1940-talet, kommer att beskrivas i undersökningsdelen, ger en bild av att hela familjen, ung som gammal, kvinnor, män, barn och extra hjälp utifrån var engagerade i de två, vanligtvis, årliga storbyken. Då det gått lång tid sedan de själva deltog i ett byk gör att det kan ifrågasättas om de minns rätt. Deras berättelser med redogörelser kring tillvägagångssättet med hur ett byk gick till då det handlar om förberedelserna, sorteringen av tvätten, hur de olika textila materialen behandlades med mera stämmer väl överens med informationen från informanterna och texterna böckerna *Skittetøjets kulturhistorie – hvarfor kvinner vasker klær* (Klepp 2006), *Stora boken om livet förr* respektive *Så levde vi* (Fredlund 1976, 1981) samt *Arbete och redskap* (Bringéus 2003). Dessa texter är från 1970-talet och början av 1980-talet, Texterna i *Arbete och redskap* är detsamma som när den senast trycktes år 1979 men kompletterats med ett tilläggskapitel.

I faktabladen om vattenknutna kulturmiljöer, *Tvätta eller byka för hundra år sedan* (2015), nämns inte källorna till underlaget. Där står bland annat om hur de industriellt framställda tvättmedlen underlättade tvättprocessen under slutet av 1800-talet. Hur mycket tvättprocessen underlättades kan man undra då informationen från informant 2 roat berättar om när hennes moster tvättar för första gången med tvättmedlet surf och doserade lite för mycket i den toppmatade manuella tvättmaskinen. Det var lödder i hela farstun, detta inträffade på 1950-talet. Med det industriellt framställda tvättmedlet kan ha menats såpa på burk. I faktabladet om *Tvätt och byk* (2015) går också att läsa om att det är framför allt de lämningar och byggnader avsett för byk som lyfts fram och att det mest praktiska att utföra sysslan var vid vattnet, vilket i sig inte är så konstigt men av informationen från informanterna ägde byket rum på gården med ett par kilometer till vattnet.

På Fårö Gotland genomfördes år 2014 en dokumentation av uppgifter genom intervjuer av några tillfrågade kvinnor. Frågorna var givna och ursprungligen inriktade på byk och tvätt och om det förekommit klappbryggor vid strandkanten. Materialet sammanställdes till rapporten *Bilder av den gotländska kustkulturen* (Edlund 2014). De givna frågorna hade frångåtts till att istället låta informanterna själva styra samtalen utifrån sina intressen vilket bedömdes givande då materialet förstärktes med mer information. Det finns intressant information om byk i rapporten (Edlund 2014).

2. UNDERSÖKNINGSDEL

Undersökningen och litteraturstudierna har lutat sig mot en hermeneutisk ansats. Två intervjuer genomfördes och en observation som ägde rum under ett studiebesök på *Hagalunds Tvätterimuseum*. De två intervjuerna har skett med en riktad öppen intervjumetod.

2.1 Genomförande

Det har varit värdefullt att få lyssna till de två personer som intervjuats om hur ett byk gick till när de som barn fick vara med och delta i storbyket. Deras upplevelser och erfarenheter blir en viktig källa att jämföra med övrig information som beskrivning om ett byk i litteratur samt min egen observation vid *Hagalunds Tvätterimuseum*. Val av intervjumetod motiveras därför med en öppen riktad hermeneutisk metod.

2.1.1 Intervjuerna

Intervjuerna utgick från en fråga, *Kan du berätta om hur ett byk gick till när du var barn?*

Eftersom formen för intervjun är ostrukturerad pratade informanterna fritt utifrån sin erfarenhet och sitt minne. De hade båda förberett sig på vad de skulle berätta genom att ha med nedskrivna stödord. De två personerna kommer framöver att benämnas informant 1 och informant 2. Jag har valt att använda benämningen informant eftersom det är personer som intervjuas i en undersökning. Den information som informanterna lämnar presenteras i en sammanfattande text.

Informant 1 är född på 1940-talet, född och uppvuxen i Uppland. Intervjun ägde rum vid ett köksbord i en bostad. Hela intervjun pågick i en timme och 30 minuter.

Informant 1 var som barn med på morföräldrarnas gård och deltog vi de årliga byken som ägde rum två gånger om året, en gång på våren och en gång på hösten var det storbyk. Mellan storbyken tvättades lite då och då i en träbalja eller kokades på spisen. Istället för att tvätta kläderna så ofta vädrades dem, man lade i malkulor på hösten och hängde upp på en kall vind. Om det var högtidskläder togs de ner och vädrades och sedan värmdes dem inne i stugan innan det vara dags att klä sig. I storbyket deltog hela familjen, morfar mormor, moster, morbror, mamma, pappa och alla barnen.

Det planerades noga inför storbyket och lyssnade noga på väderleksrapporten. Det ringdes efter en hjälpkvinna i närheten och sedan bar man all tvätt upp till en tvättstuga som låg på en höjd. Vatten fick de köra dit i stora mjölkflaskor med mjölkkärran för att fylla alla träbaljor. Tvätten lades i blöt kvällen innan efter konstens alla regler, den sorterades. På morgonen tändes pannmuren och man började med att koka den vita tvätten, bomullslakan, och i den tvätten var det oftast lut. Det fylldes på med nytt vatten och kokade upp på nytt tills det var rent. Tvättvattnet efter den vita tvätten användes sedan till den randiga tvätten, detsamma som kulörtvätt. Med hjälp av stora träspatlar östes tvätten och flyttades över för att gnugga dem rena. Skjortkragarna gnuggades lite extra och skurades med skurborste gärna med en extra klick såpa. Blåkläderna var de som sist åkte ner i det smutsiga bruna såpvattnet. Kvinnornas hemstickade stoppdukar lades i blöt lite undangömt och hängdes i skymundan. Det ångade om tvätten och det var varmt av eldandet inne i tvättstugan som låg i ett lider. Storbyket höll på i tredagar. Tvättstugan delades med en granngård. Det var ont om vatten och tvätten fick sköljas i en å 700 meter bort. Den kördes dit på cykelkärran. När tvätten var färdigsköljd kördes den tillbaka hem. Informant 1 har inget minne av att man klappade tvätten vid sköljningen, sköljde och vred den var det man gjorde.

Den rena tvätten hängdes på tork utomhus och samtidigt passade man på att se över det som var slitet som lagades.

Informant 2 är född på 1930-talet, född och uppvuxen i Västra Götaland. Intervjun ägde rum på Fristad folkhögskolas hembygds- och lantbruksmuseum. Hela intervjun pågick i nästan två timmar.

Den här mannen var som barn med när det byktes och har ett brinnande intresse att förmedla kunskaper som inte längre används eller känns så aktuella. Under intervjun resonerar informant 2 kring vad kunskap är och vad det betyder för barn och unga i dagens kunskapssamhälle. Att de ska få med sig färdigheter in i vuxenlivet som varenda människa klarade av för 50 år sedan. Eftersom intervjun var ostrukturerad med en riktad öppen intervjuform blev det några avvikelser från det egentliga ämnet. Med under intervjun var en annan person som också hade erfarenheter från byk. Det blev emellanåt ett resonerande dem emellan om hur det gick till och framförallt vilken typ av textil som tålde vad i temperatur och mängden lut samt hur textilierna skulle hanteras vid tvätt, beroende på om det var av ull, siden, bomull eller lin. Den smutsiga tvätten förvarades på vinden intill skorstensmuren där det var varmt och torrt så att den inte möglade.

Stortvätten planerades noga och det tog en vecka att bli klar med hela tvätten. De tvättade vår och höst. Informant 2 mindes så tydligt att de skulle så först innan arbetet med storbyket kunde börja. Det började med blötläggning av tvätten och skiljde på de olika materialen. Här infinner sig en viss osäkerhet vad gäller sorteringen vilket

informanten hade velat ta reda på mer om inför intervjun. Enligt informanten skulle allt blötläggas även siden och ull vilket nog inte var så troligt eftersom ullen sällan tvättades och silkesmaterial var mest i sjalar och huvudbonader. Han nämner också mensskydd som lades i en separat balja. Mellan de två stortvättarna var det småtvätt en gång i veckan, det var många barn i familjen så det behövdes. Trots att det tvättades småtvätt bytte de inte kläder så ofta och linnelakanen var de samma hela vintern. Smutsen lär inte ha fastnat lika bra på linne. Informanten har försökt att läsa på om tvätteknierna men inte hittat något skrivet om det. Byken var linne och bomull, lakan och blåkläder som fick skrubbas med skurborste. Det var vitt som kokades, linne och bomull. När det kallnat i bykgrytan lades blåkläderna i, de var inte färgäkta. Den starka begagnade luten användes till arbetskläderna och kunde få ligga i blöt i flera dagar. Att luten var stark och frätande var som det var, alla kvinnohänder var rödfnasiga, de var så. Man skulle tåla så mycket som möjligt och inte klaga. ”Tvättekvinnor” var kvinnor som gick runt i gårdarna och hjälpt till vid storbyk.

Informant 2 börjar nu bli till åren och orkar inte aktivt delta på samma sätt som tidigare och minnet börjar svika. Jag insåg vid vårt första möte 2010 hur skört det kan vara med kunskaper som försvinner och hur svårt det är att plocka upp dem på nytt utan att ha någon personlig erfarenhet eller relation till företeelsen. Han själv hade tillförskaffat sig kunskapen om hur man tvättade förr genom att själv delta och studera de vuxna när de arbetade, den så kallade tysta kunskapen. Att förmedla kunskaper från människors vardagliga liv och i vilka miljöer de lämpar sig bäst eller är möjliga diskuteras i diskussion och slutsatser.

2.1.2 Observationen

Observationen ägde rum på *Hagalunds Tvätterimuseum* i Huddinge i södra Stockholm. Museet ligger i en byggnad som en gång varit ett gammalt familjetvätter. Tvätteriet startade 1906 och tog hand om tvätt åt de rikare stadsborna. Eftersom det var ett tvätter så tvättade man under hela året. Museet sköts idag av Vårby-Fittja hembygdsförening med stöd från Studieförbundet vuxenskolan och Huddinge kommun. Några gånger om året arrangerar hembygdsföreningen demonstrationer av ett byk. När jag besökte museet den 24 februari 2018 visades ett isbyk. Isen på sjön var tio centimeter tjock och det hade varit en riktigt kall natt med -15 grader celsius. Ute på isen hade många intresserade besökare samlats. En rund vak hade sågats upp och på huk vid vaken med knäna i en trälåda satt Elin Magnusson, tidstypiskt klädd till tvätterska och sköljde lakan och sedan klappade dem fria från smuts, sköljde på nytt och klappade, om och om igen tills de var ordentligt sköljda och rena. Själva tvättprocessen hade börjat tidigt på morgonen med att elda i pannmuren och lägga den smutsiga tvätten i en lutlösning. Olle Magnusson, föreståndare för museet, guidade oss besökare och berättade och förklarade de olika momenten kring tvätten.

Runt baljor och korgar samlades väldigt många intresserade och det var för trångt för att komma åt och se på nära håll samt att det var ordentligt kyligt vilket gjorde att jag gav upp efter att ha gått en rundtur inne i byggnaden. På övervåningen var det en torkvind med vidöppna portar för att torkningen skulle vara möjlig i den ouppvärmda byggnaden. Den stora behållningen av besöket var; 1- att på ett underhållande sätt se tvätterskan skölja tvätten i den iskalla vaken samtidigt som hon förklarade vad hon gjorde och berättade hur viktigt det var att få visa hur det en gång hade gått till. Hennes händer var röda av kylan och då och då doppade hon dem i en hink med varmt vatten. Hela besöket blev en inspirerande start inför uppsatsarbetet om byk. Det blev också ett tillfälle att friska upp minnet om hur det gick till. Det största intrycket var att de åstadkom att levandegöra ett immateriellt kulturarv. De har kompetensen och de har de föremålen att visa med.

2.1.3 Hur ett byk gick till

Följande beskrivning på hur en stortvätt gick till är sammanställt av Gertrud Grenander-Nyberg i *Arbete och redskap* (Bringéus 2003, ss. 377-378). Steg ett var att sortera tvätten, man skilde på textilier av olika material. Vittvätten bestod av textilier som var gjorda av linne, bomull eller en blandning lin, bomull. Vittvätten sparades till två stortvättar om året, en på våren och en på hösten. Randtvätt var detsamma som kulörtvätt och fick smutsas hårt innan det lades undan för tvätt. Ylletextilier tvättades sällan. Strumpor lades i blöt i saltat vatten som drog ur dålig lukt. Stortvätten varade i flera dagar och började ofta på lördagskvällen. Tvätten sorterades och lades i blöt. Till dessa stortvättar hade man ofta extrahjälp eller så hjälpte grannkvinnor varandra.

Själva tvätten började på måndagsmorgonen. Tvätten gnuggades för att få bort fläckar och kokning eller ösning av vittvätten och sedan sköljning. Man började med vittvätten och övergick till sedan randtvätten.

Tvättmedlen var ofta hemgjorda. Aska av björk eller bok bereddes till lut. Av aska, talg och ben från slakt, kokade man såpa. Såpan var det viktigaste vid gnuggning av fläckar. Askan användes vid ösning och luten vid kokning. Det här var två olika tvättmetoder som uteslöt varandra. Ett stort bykkrar med ett tapphål nära botten användes vid ösningen eller bykningen. I botten lades askan omsluten av en säck. Över asksäcken lades några käppar som ett isolerande mellanskikt till tvättgodset. I en stor inmurad bykgryta kokades vatten, hämtades i byttor och hälldes över tvättgodset. Vattnet rann ner genom tvätten och ner till askan och tappades ur. Det urtappade vattnet hälldes tillbaka i bykgrytan och värmdes upp på nytt. Det här skedde i många omgångar. Kokningen blev vanligare när bomullen kom. Ösningen pågick sent in på natten.

Sköljningen ägde rum vid en å eller sjö och ofta fanns där en klappbrygga. Det kunde också vara vid en isvak. Med klappträt slog man ur vattnet och efter sista sköljningen vred man för hand ut mesta möjliga vatten och tvätten hängdes på tork.

Hur ett byk gick till i Norge är hämtat ur *Skittetøjets kulturhistorie – Kvinner vasker klær* (Klepp 2006). En stortvätt tog upp till en vecka och husmor hade hjälp av fem pigor och en månad efter att stortvätten startat var allt på plats. Tvätten sorterades och behandlades efter olika material. Det tvättades med såpa och kokades i lut, lutvasken är äldre än såpvask. Den fattige tvättade inte i såpa utan enbart i lut. Såpan slår igenom först i slutet av 1800-talet. Målet med tvätten var att få den alldeles vit, inte grå-vit och det var tvättpigans konst att undgå den grå-vita tonen. Många orsaker kunde bidra till det mer gråa resultatet så det var viktigt att vara uppmärksam under hela tvättprocessen. Den här metoden lämpade sig bäst för lin och när bomullen blev mer vanlig slet bykningen mer på bomullsfibern. Färgat bomullstyg som i blåkläder kunde blekas lite av luten. Ull tvättades inte i lut som löser upp ullfibern. För att få det våta tyget rent användes ett klappra, banketre (norska), för att få det rent. Ett klappra var en vanlig fästmansgåva.

Kunskapen om hur lut och såpa framställs är väl dokumenterat. Att framställa luten och sedan såpan kräver kanske för många lite ovanliga ingredienser som till exempel ben och fett från, förslagsvis, gris. Att tänka på vid framställning av lut är att det är starkt frätande och kräver en försiktig hantering. Att lutlösning är starkt kommer fram i informanternas berättelser.

Följande recept är hämtat från Hagalunds tvätterimuseums hemsida, <http://www.tvatterimuseet.se/>

Lut – Aska efter lövved, gärna björk, övergjuts med kokhett vatten. En del aska till två delar vatten. Efter ett dygn silas luten försiktigt från askan.

Såpa – Luten kokas en timme. Tillsätter rent och friskt fett med en del fett till två delar lut. Kokas under omrörning tills det stelnar, tar ca en timme. Massan hälls över i ett annat kärl och rör tills det kallnat. Såpan är klar för användning.

2.2 Jämförande analys av materialet kring byk

Den text som beskriver byk i litteraturen stämmer väl överens med den informanternas lämnar.

Att lyssna till äldre personers berättelser om hur det var förr när de var unga är intressant och mycket har hänt sedan dess. Historien flyttas fram i samma takt som åren går och nya historiska händelser läggs till. På samma sätt försvinner kunskaper och föremål och nya kunskaper och föremål kommer till. Hur det gick till att tvätta innan tvättmaskinen kom är en kunskap som är på väg att försvinna. Från 1800-talets andra

hälft fram till mitten av 1900-talet tycks det som att sättet att tvätta inte förändrats eller utvecklats särskilt mycket, inte förrän tvättmaskinerna gör sitt intåg.

I de två böckerna om livet förr, av kulturhistorikern Jane Fredlund från 1976 respektive 1981, har i sina källor hänvisat till *Fataburen*, Nordiska museets årsbok från 1967 samt 1970 och *Kulturen*, Kulturen i Lunds årsbok från 1940. I *Arbete och redskap* (Bringéus 2003) är uppgifterna från 1979, boken kompletterades med ett kapitel om forskning 2003. Den desto nyare litteraturen om byk är den norska *Skittetøjets kulturhistorie – Kvinner vasker klær* (Klepp 2006), med beskrivningar som förstärker och till viss mån kompletterar den övriga litteraturen som här nämns. Övriga källor för den här uppsatsen om företeelsen att byka är ett projekt, med stöd av Riksantikvarieämbetet, om vattendrag och kulturarv där byk var ett inslag. Hagalunds tvätterimuseum ger en relevant och givande information. Till sist informanternas berättelser som ställs mot- och jämförs med litteraturen och den övriga informationshämtningen.

Museernas samlingar innehåller många äldre föremål som plockats ur sitt ursprungliga sammanhang och kunskaper om hur de brukats har med tiden försvunnit (Smeds 2007). En problematik är att de tvättredskap som bevaras på många museer inte får användas vilket försvårar möjligheten att fysiskt uppleva moment som ingick i att byka. Sociala och materiella betingelser ur ett historiskt perspektiv handlar om att förstå utvecklingen hur människor lever och på vilket sätt man organiserar mänsklig verksamhet och arbete. Den tekniska utvecklingen leder till att kunna behärska mer komplicerade instrument. Från de primitiva jordbruksredskapen till den moderna elektronikens produkter påverkas människans sätt att uppfatta omvärlden (Bringéus 2003).

Intervjuerna med de två personerna gav samstämmig information trots att de är födda med drygt tio års mellanrum och uppväxta på olika sidor av Sverige. Förklaringen kan vara att de praktiska momenten som användes vid byk inte har varierat nämnvärt under tid eller geografiskt.

Ett par citat från intervjuerna som visar på gemensamma upplevelser:

Informant 1: ”Det planerades noggrant, tittade på vädret, på molnen, vad det skulle bli för väder, lyssnades noga på väderleksrapporten...”

Informant 2: ”Tvättningen, den skulle planeras, det var ett stort företag, tog nästan en vecka. En stortvätt gjordes två gånger om året, vår och höst. Hemmavid minns jag så väl att vi skulle så först för då kom regnet.”

Informant 1: ”... å så las tvätten i blöt kvällen innan efter konstens alla regler.”

Informant 2: ”Det började med blötläggning, å de hade ju olika material... allt skulle behandlas olika.”

Det material som studerats kan endast ge en generell bild av hur det gick till att byka. Intervjuerna skiljer sig lite från varandra när det handlar om redskap och moment vid ett

byk. Det är dock mer som förenar än som skiljer dem åt. Det som kan vara kritiskt vid intervjuer med personer som har sin upplevelse längre tillbaka i tiden är hur informationen tolkas, hur minnen kan variera, om något förträngts eller att personerna inte var med vid just det eller det tillfället när det hände och så vidare.

Fig. 10. Bykgryta, tvätt i lut. Hagalunds Tvätterimuseum.

Foto: Karin Olsson Lindström

Fig. 11. Isbyk, klappar tvätten med klapprä.

Foto: Karin Olsson Lindström

Klepp (2006) diskuterar kring könsfördelning av arbetsuppgifter hemma som inne/ute-uppgifter och där kvinnorna ägnade sig nästan uteslutande åt hushållsarbete, inne-uppgiften. Att tvätta räknades in i hushållsarbetet, inne-uppgiften flyttats ut och det är kvinnor som sköljer den tunga tvätten i iskallt vatten. En kvinna skulle inte klaga och att hon fick rödfnasiga händer av kyla och lut som var ett bevis på att hon var duglig. Den uppgiften berättar också informant 2 om när han pratar om den frätande luten. Att det var ett kvinnogöra att tvätta går som en röd tråd genom hela boken, *Skittetøjets kulturhistorie – Kvinner vasker klær* (Klepp 2006). Det här gör att jag börjar tänka på intervjun med informant 1 som beskriver hur männen med stånk och stön hämtar vatten, kör ner tvätten till ån för att sköljas. Sedan började nästa moment i tvättprocessen, den rena tvätten skulle synas, lagas och manglas och sedan läggas undan. Ett moment som säkert tog sin tid.

För att återgå till Klepp, beskriver hon hur tvättmängden med åren ökade när materialen mer och mer byttes ut mot bomull mot det tidigare linet. En annan anledning till att tvätten ökade var en förändring av levnadsstandarden och ett större fokus på rena kläder. Det blev också mer inredningstextilier. Det börjades byta till rena underkläder lite oftare, var fjortonde dag, än det gjorts tidigare. Informant 2 nämner att ”morsan hade småtvätt på spisen hela tiden eftersom vi var många barn”. Ny teknik för att

underlätta tvättningen, som tvättbrädor, började komma i slutet av 1800-talet och med tvättmaskiner som började komma under 1930-talet var förhoppningen att det skulle bli en tidsbesparing för kvinnorna vilket visat sig i studier att så inte riktigt varit fallet (Klepp 2006 s.38, 44). Här är också intressant att jämföra med intervjun med informant 1, när tvättmaskinen gjorde sitt inträde och hur de fick fylla maskinen med vatten och doserade med alldeles för mycket tvättmedel. Det slutade med att hela farstun var som ett skumhav. Sedan så skulle tvättmaskinen tömmas på vatten. Man kan fråga sig hur många som valde att återgå till det mer manuella sättet efter att ha provat det nya som skulle underlätta för kvinnorna.

3. DISKUSSION

Huvudspåret för uppsatsarbetet har handlat om den tidigare vardagssysslan *Byk* med en förhoppning att göra kunskapen, om hur det gick till, mer tillgänglig. Jag själv har erfarit hur besvärligt det kan vara med att få fram begriplig information samt att få någon som visar eller kan berätta hur hela bykprocessen gick till. Att förmedla en kunskap om en företeelse som kommer att försvinna med den sista generationen som kan ha deltagit i den är ett faktum vilket jag har förståelse för. I alla fall om vi ser på de personerna med upplevd kunskap som en förstahandskälla. Insikten är hur skör en kunskap är från förr som idag inte fyller någon praktisk funktion i vår moderna tid. Det är också något att förhålla sig till när kunskaper försvinner. Ett problem som kan uppstå är att det finns en risk med de insamlade museiföremål som hör ihop med kunskaperna, att dem förblir ännu mer anonyma när de tagits ur sitt ursprungliga sammanhang in i museernas magasin. Här vill jag citera museologen Kerstin Smeds.

Att ett föremål ”musealiseras”, det vill säga rycks loss ur sin levande kulturella och sociala kontext och placeras in i en ny kontext i museets magasin eller vitrin, medför uppenbara kunskapsteoretiska, sociala och pedagogiska problem. I och med denna överföring förlorar föremålet sin tidigare och specifika kontext, sin ”berättelse”, sin ”biografi”, sitt liv som verktyg i det mänskliga livet och i det kommunikativa handlandet.

(Smeds 2007, s. 66)

3.1 Syfte, frågeställningar och målsättning

Syftet med uppsatsens undersökning har varit att studera företeelsen byk och den tysta kunskapen i förhållandet till det immateriella kulturarvet samt förhållandet mellan den praktiska kunskapen och bevarade redskap för byk. Målsättningen med undersökningen har varit att med litteraturstudier, intervjuer och observationer lyfta fram vardagssysslorna inom det immateriella kunskapsfältet.

Frågeställningarna för uppsatsen var och är följande:

- Hur väl överensstämmer beskrivningar om byk som finns i litteraturen med informanternas framställningar?
- Är nedskrivna beskrivningar om hur ett byk går till tillräckligt för att förstå processen?
- Är det möjligt att kunskapen om en tidigare vardagssyssla, som till exempel byket, kan leva vidare när det inte finns någon som kan berätta och visa?

3.2 Metoden

Vad gäller information om hur ett byk går till finns till att börja med *Hagalunds Tvätterimuseum* i Huddinge som är ett gammalt tvätteri. Museet drivs av Vårby-Fittja Hembygdsförening. Några gånger om året arrangeras visningar där besökare kan ta del av hur ett byk gick till (Magnusson 2018). Om ett byk ska kunna arrangeras för att visa hur det en gång gick till är det en fördel om de tillhörande föremålen finns att använda. Vilket är ett problem på ett traditionellt museum med många föremål som inte får användas för praktiska ändamål. Det ska också finnas en kunskap och ett intresse att förmedla kunskapen vidare.

I sökandet efter material och information om byk landade jag i de begränsningar som utgörs av bristen på de tillhörande föremålen och svårigheterna med att hitta personer som fortfarande kan föra kunskapen vidare. Detta landade i min problemformulering.

I uppsatsens två intervjuer med riktade öppna frågor var en hermeneutik ansats lämplig att använda då syftet med studien var att få tillgång till informanternas egna upplevelser av fenomen (Lantz, 2007).

3.2.1 Intervjuer och observation

Det har varit värdefullt att få lyssna till de två personer som intervjuats om hur ett byk gick till när de som barn fick vara med och delta i ett storbyk. Deras upplevelser och erfarenheter blev en intressant och viktig källa att jämföra med övrig information samt min egen observation av Hagalunds Tvätterimuseum. Val av intervjumetod motiverades med en öppen riktad hermeneutisk metod (Lantz 2007). En hermeneutik kvalitativ metod handlar om att tolka, förstå och förmedla och kan användas för att förmedla upplevelser av olika fenomen (Patel & Davidsson 2003).

Intervjuerna utgick från en fråga, *Kan du berätta om hur ett byk gick till när du var barn?*

Eftersom intervjuerna hade en ostrukturerad form pratade informanterna fritt utifrån sin erfarenhet och sitt minne om hur ett storbyk gick till. De hade båda förberett sig på vad de skulle berätta genom att ha med nedskrivna stödord. Intervjuerna spelades in vilket inte var några problem för informanterna. Deras berättelser om sina upplevelser från storbyk stämde generellt väl in med de beskrivningar från den litteratur som beskriver ett storbyk.

Intervjuerna i detalj skiljde sig åt en aning vilket kan ha sina förklaringar vad gäller till exempel minnen som sviker. Miljön vid intervjutillfällena skiljde sig också åt då den ena ägde rum hemma vid ett köksbord och den andra i ett hembygdsmuseum med närhet till bykföremålen. Det kan tyckas att den senare hade blivit tydligare då informanten hade närheten till de olika föremålen och lättare kunde redogöra för de olika momenten. Just i det här fallet är det svårt att avgöra om det var till någon fördel.

Med vid intervjun med informant 2 var en annan person, även hon väl insatt i ämnet, då samtalet ibland mer blev åt diskussionshållet om hur det egentligen låg till med de olika momenten. Medan intervjun hemma vid köksbordet hade en mer kontrollerad beskrivning. Där var det snarare mina följdfrågor som distraherade beskrivningen.

Min observation av aktiviteten på Hagalunds Tvätterimuseum, där ett isbyk demonstrerades för allmänheten, gav en tydlig bild av hur ett byk gick till. Min uppfattning är här att det jag fick uppleva med flera sinnen gav en starkare och tydligare bild av hur det en gång var. Vilket kan jämföras med förklaring kring handens arbete och som beskrivs på följande sätt. Att praktiskt ta sig an en uppgift genom handens arbete och bearbeta ett material för att omvandla till verktyg eller nyttoprylar är centralt för vår kunskapsutveckling och ett grundläggande sätt att uttrycka sig. Den här förmågan är en bärande del av utvecklingen av vår kultur och lika unik för människan som språket och tänkandet. Likaså skärps våra sinnen och kunskaper genom att interagera med fysiska material. En central del av vårt kunskapsarv är att få utveckla sina färdigheter genom att praktiskt ta sig an skapandet som i en integrerad process leder till att forma, kommunicera tänkandet vilket leder till insikter och en förståelse för dagens avancerade materiella kultur (Säljös 2008).

3.2.3 Immateriellt kulturarv, tyst kunskap och föremålen

Med den här uppsatsen har jag valt att studera immateriellt kulturarv med inriktning mot den tidigare vardagssysslan, byk. Kunskapen om företeelsen byk och andra tidigare vardagliga sysslor fördes vidare genom en tyst kunskap.

Det immateriella kulturarvet och den tysta kunskapen blir alltmer uppmärksammat i bland annat forskning, dokumentation och för en bredare allmänhet. Svenska Unescos förteckning över levande kulturarv har säkert bidragit men också ett med tiden större intresse för slöjd- och hantverkstekniker. Men så finns den tysta kunskapen över mer vardagliga sysslor som inte används längre för att de inte finns någon direkt anledning till att utöva dem på grund av nyare och effektivare teknik. I uppsatsen har byket fått vara ett exempel på en vardaglig syssla som inte existerar idag av naturliga orsaker. I museernas samlingar finns föremål som använts för detta ändamål. Det finns idag allt färre som har en naturlig förankring till dessa föremål och som kan förmedla den kunskapen. Det kan vara angeläget att med den här typen av föremål komplettera med dokumentationer kring hur och till vad det använts. Till sist kan man ställa sig frågan var på en lista över immateriella kulturarv dessa vardagssysslor skulle hamna och hur angelägna är vi att föra den här typen av kunskap vidare

Johanna Björkholm (2011) menar i sin avhandling att det förekommer uppfattningar om att bevarandet av immateriella kulturarv bör ha en funktion för och kunna iscensättas samt att kunna återskapa dem och möjliggöra en överföring till andra personer. Immateriella kulturkomponenter är beroende av förkroppsligande när en tematik finns

som behandlar aktörskap. Beroende på vilka som iscensätter ett immateriellt kulturarv, om det är skolan, kulturinstitution eller kulturforskare ges iscensättningen olika inflytande på vad som upplevs vara kulturarv och aktörerna får olika maktspekter (Ibid, 121). En av Björkholms (2011) slutsatser är dels att kulturarv är en mental konstruktion med beröringspunkter kopplat till immateriellt kulturarv. Beroende på hur den nutida användningen av kulturarv sker så är det ett förhållningssätt till det förflutna och att detta påverkar hur det förflutna värdesätts i framtiden.

Den tidigare museichefen för Jamtli, Sten Rentzhog (2007) menar att vi lär oss hela tiden och det livslånga lärandet är ett begrepp som förekommer i rapporter och strategiska kulturmål. För det livslånga lärandet är friluftsmuseerna en viktig resurs genom att museerna tar ställning till vad som kommuniceras och till vem. Lärandet är något som pågår hela livet och stimuleras av möten och nya erfarenheter. Det livslånga lärandet kom att bli betydelsefullt som ett humanistiskt begrepp och spreds av UNESCO (ibid). Genom att individer fritt sökte kunskap i olika demokratiska frågor gör att det livslånga lärandet är ett sätt att hålla sig levande livet ut (Egidius 2009, s. 203). Övergången från industrisamhällets tidsålder till det vi idag kallar kunskapssamhället, informationssamhället och eller det globala samhället markeras av begreppen livslångt lärande och lärande organisation (ibid. s. 207). Förhållandet och sambandet mellan immateriellt kulturarv och materiellt kulturarv är en intressant aspekt i sammanhanget. I museernas samlingar bevaras föremål för att förlänga dess liv som bärare av människans liv men blir samtidigt oåtkomligt för oss som lever nu (Smeds 2007, s. 67). Idag börjar insamlingspolicyn förändras genom att samla in berättelser kring hur de använts, av vem, till vad. Museerna har också börjat lägga större vikt på insamlande av immateriell kunskap som yrken och arbetsliv (ibid, s. 68).

3.2.2 Museipedagogik och museerna

Friluftsmuseerna ses ofta som en arena för att lära genom erfarenhet, deltagande och gemenskap och få använda alla sinnen. Vanligt är också att ställa sig frågan om vems historia som ska förmedlas och lära ut fakta. Museerna har trots upplevelser med alla sinnen blivit idémässigt endimensionella genom att i förväg tänkt ut vad besökarna ska lära sig (Rentzhog 2007 s. 409). Miljöerna är ofta tillrättalagda med interiör och föremål som förmedlar en tid från livet förr vilket i sig är fascinerande och spännande att ta del av vid ett besök. Vårt samhälle förändras ständigt vilket ställer nya krav på det mer mångkulturella samhälle som utvecklas. Det här gör att nya förväntningar och krav ställs på kulturarvsinstitutionerna. Att förmedla och berätta historia som är historiskt korrekta kan vara flera, inte nödvändigtvis samstämmiga, men ändå bygga upp en helhet. Beroende på besökarnas olika intressen eller beroende på skolämnena ska de kunna dra egna slutsatser. För att det ska vara möjligt behövs en helhetsupplevelse som inte får vara för tillrättalagd utan kunna ge möjligheter att fundera vidare (Rentzhog 2007, s. 410). I dagens skolundervisning används flera teoretiska begrepp som

processinriktat lärande, verklighetsbaserat lärande och ämnesöverskridande undervisning. Barn ska lära sig att se helheten genom att studera sambandet människa-natur och förhållandet mellan förr och nu (ibid. s. 442). Kunskaper och färdigheter som utvecklas i ett samhälle har behov av att leva vidare och ses som investeringar som inte ska gå förlorade. För det behövs redskap och praktiker för att hålla kunskapen eller det kollektiva minnet vid liv. I detta sammanhang vore det intressant att studera det immateriella kulturarvet och den tysta kunskapen och hur det kan bli en viktig komponent till det formella lärandet.

Det vardagliga är något många museer vill jobba med och lyfta fram men om kompetens saknas får den sökas på annat håll som på hembygdsgårdar till exempel. Museerna bör i det här sammanhanget förhålla sig hermeneutiskt till den kunskap som de bistås med.

En lärsituation på ett friluftsmuseum kan uppmuntra människor att delta i praktiska och kommunikativa möten. I det interaktiva mötet uppstår sätt att tolka och resonera kring verkligheten och våra tankar och idéer som är förbundna med omgivningen och historien (Säljö 2000). Det är också i konkreta situationer som kunskapsutveckling sker och i en situation med aktivt skapande av idéer och verktyg kan kunskapsprocessen gå vidare. Eftersom världen konstant förändras går det inte att få kunskap om den genom endast en passiv åskådan (Ljung 2009). Eftersom besökare har olika erfarenheter och bakgrund är det viktigt att utveckla meningsskapande situationer som leder besökarens meningsskapande vidare. Det är en god förutsättning om museipedagogen känner till besökarna innan själva besöket. För att få till en gemensam reflektion och utvecklas är det viktigt att besökaren får känna sig som deltagare istället för åskådare och det är då museipedagogens roll att förverkliga det (ibid ss. 139-140). Hur museipedagogiken förhåller sig till skolan varierar mellan museerna.

Att lösa ett problem som att få skolan att anamma aktiviteter på museerna har inte varit syftet med denna uppsats, inte heller att se hur museerna skulle kunna förenkla eller ge bra förutsättningar för skolan att använda museerna i undervisningen. Men när den dagen kommer då skolan ser museernas som ett alternativ för kunskapsinhämtning så ska vi vara redo och erbjuda inspirerande och givande teman ur vår historia.

3.2.3 Avslutande diskussion

Det material som studerats kan endast ge en generell bild av hur det gick till att byka. Intervjuerna skiljer sig lite från varandra när det handlar om redskap och moment vid ett byk. Det är dock mer som förenar än som skiljer dem åt. Det som kan vara kritiskt vid intervjuer med en hermeneutisk karaktär är hur informationen tolkas, hur minnen kan variera, om något förträngts eller att personerna inte var med vid just det eller det tillfället när det hände och så vidare. I *Arbete och redskap* (Bringéus 2003) ges informationen att själva tvätten började på måndagsmorgonen. Det kan jämföras med en

reflektion, i *Skittetøjets kulturhistorie – Kvinner vasker klær* (Klepp 2006), över hur torkning av tvätten inte hängde kvar till söndagen.

Den avslutande diskussionen för uppsatsens undersökning sammanfattas med att informationen från intervjuerna stämmer väl överens med det som finns att läsa i litteraturen där ett storbyk beskrivs. Har man däremot ingen förkunskap om ämnet är det troligen lite knepigare att på egen hand genomföra ett byk. Detta visar att enbart det skrivna ordet inte är tillräckligt för den här typen av kunskap. Den blir tydligare att förstå i samband med att den kan visas. Så svaret på den första frågeställningen, *Hur väl överensstämmer beskrivningar om byk som finns i litteraturen med informanternas framställningar?* blir det ett ja. På den andra frågeställningen, *Är nedskrivna beskrivningar om hur ett byk går till tillräckligt för att förstå processen?* Är svaret nej, vilket inte går att jämföra med en demonstration av ett byk som erbjuds på bland annat Hagalunds Tvätterimuseum i Huddinge. Och som svar på den sista frågeställningen, *Är det möjligt att kunskapen om en tidigare vardagssyssla, som till exempel byket, kan leva vidare när det inte finns någon kvar som kan berätta och visa?*

I dag har vi små möjligheter att praktiskt utöva de tidigare vardagssysslorna eftersom både kunskaper och de redskap som var avsedda för ändamålet är på väg att försvinna. I stället får vi läsa oss till kunskapen. Trots det lilla praktiska som kan ske fyller det endast en praktisk funktion. Det blir skrivna ord som representerar världen och ersätter vårt direkta handhavande av olika företeelser (Säljö 1989, s.4). Frågan får studeras närmare och kanske ställas mot vad som känns relevant att bevara och vem som avgör det?

År 2011 skrev Anneli Palmsköld om hantverkskunskapen inom det immateriella kulturarvet, i *Hantverkslaboratorium* (2011), där hon ställer sig frågan vad som ska väljas ut och bevaras och officiellt utnämnas till kulturarv och som hon menar kräver kvalificerade bedömningar. Samma fråga ställer jag om vem som avgör och påverkar om de mer tidiga vardagliga sysslorna kommer att räknas in som något att bevara och låta kunskapen föras vidare.

I arbetet med uppsatsen har jag bara snuddat vid begreppet *immateriellt kulturarv* och ser med tillförsikt på att få möjlighet att fördjupa mig ytterligare genom fler intervjuer, se fler samband och jämförelser med litteratur och den fortfarande levande kunskapen.

4. SAMMANFATTNING

Uppsatsens titel, *Byket – ett immateriellt kulturarv*, är två av flera begrepp som uppsatsen innehåller och som undersökningen bygger på. Inledningsvis beskrivs intresset för- och tankarna bakom uppsatsämnet byk. Det tar sin utgångspunkt från en situation när en bykdag skulle arrangeras i samband med att Textilmuseet visade en utställning om tvätt, *Smutsig tvätt – rena kläder*, år 2010. Inför arrangemanget saknades både de nödvändiga föremålen och kompetensen kring hur ett byk går till. Respekten för den kompetens personer besitter utanför institutionens väggar blev en insikt och ett uppvaknande över en kunskap som håller på att försvinna. Detta på grund av att den inte behövs och ingen har heller sett någon större nytta med att bevara den. Den här sortens kompetens är en del av ett immateriellt kulturarv och uppstår när en kunskap inte längre finns eller brukas (Länsstyrelsen 2014). Vissa kunskaper och traditioner som lyder under det immateriella kulturarvet dokumenteras och lever vidare genom projekt, entusiastiska ideella krafter samt inom akademien i form av utbildningar och forskning. År 2003 antog *Unesco* konventionen om trygghet av det immateriella kulturarvet vid Unescos generalkonferens (Arbetsam 2018).

Uppsatsens undersökning är att studera företeelsen byk och den tysta kunskapen i förhållandet till det immateriella kulturarvet samt förhållandet mellan den praktiska kunskapen och bevarade redskap för byk. Målsättningen är att med litteraturstudier, intervjuer och observationer lyfta upp vardagssysslorna inom det immateriella kulturarvet. Kunskapen om företeelsen byk och andra tidigare vardagliga sysslor fördes vidare genom en tyst kunskap. Byket var något som lärdes ut genom att delta i aktiviteten, oftast började man redan som barn. Barnen var med och såg på och fick ta ansvar för enklare moment.

Uppsatsens frågeställningar är: Hur väl överensstämmer beskrivningar om byk som finns i litteraturen med informanternas framställningar? Är nedskrivna beskrivningar om hur ett byk går till tillräckligt för att förstå processen? Är det möjligt att kunskapen om en tidigare vardagssyssla, som till exempel byket, kan leva vidare när det inte finns någon som kan berätta och visa?

Uppsatsens metod är en hermeneutik kvalitativ metod som går ut på att tolka, förstå och förmedla (Patel & Davidsson 2003). Information om företeelsen byk i litteraturen behövde förstärkas med egna upplevelser varför observationen av ett byk på *Hagalunds Tvätterimuseum* var angeläget.

I uppsatsens undersökning ingår två intervjuer med riktade öppna frågor varför en hermeneutik ansats är lämplig att använda då avsikten med studien är att få tillgång till informanternas egna upplevelser och erfarenheter (Lantz, 2007).

Uppsatsens källor är i huvudsak litteratur och webbsidor om kunskapsförmedling, det immateriella kulturarvsområdet, museipedagogik, friluftsmuseerna som en arena för lärandet och andra lämpliga lärmiljöer utanför skolans värld samt material om företeelsen att byka.

I uppsatsens undersökningsdel är genomförandet och intervjuemetoden inspirerat av och motiveras med en öppen riktad hermeneutisk metod. Eftersom formen för intervjun är ostrukturerad pratade informanterna fritt utifrån sin erfarenhet och sitt minne. De hade båda förberett sig på vad de skulle berätta genom att ha med nedskrivna stödord. Informanterna är födda under 1930-talet respektive 1940-talet. Båda var som barn med under storbyken och fick uppleva hur ett storbyk gick till med förberedelser, själva tvättningen och allt efterarbete med att ta hand om den rena tvätten.

Intervjuerna med de två personerna gav samstämmig information. Förklaringen kan vara att de praktiska momenten som användes vid byk inte har varierat nämnvärt under tid eller geografiskt.

Det material som studerats kan endast ge en generell bild av hur det gick till att byka. Intervjuerna skiljer sig lite från varandra när det handlar om redskap och moment vid ett byk. Det är dock mer som förenar än som skiljer dem åt.

Slutsatsen för hela studien sammanfattas med att informationen från intervjuerna stämmer väl överens med det som finns att läsa i litteraturen där ett storbyk beskrivs. Har man däremot ingen förkunskap om ämnet är det troligen lite knepigare att på egen hand genomföra aktiviteten. Detta visar att enbart det skrivna ordet inte är tillräckligt för den här typen av kunskap. Den blir tydligare att förstå i samband med att den kan visas. Så svaret på den första frågeställningen, *Hur väl överensstämmer beskrivningar om byk som finns i litteraturen med informanternas framställningar?* blir det ett ja. På den andra frågeställningen, *Är nedskrivna beskrivningar om hur ett byk går till tillräckligt för att förstå processen?* Är svaret nej, vilket inte går att jämföra med en demonstration av ett byk som erbjuds på bland annat Hagalunds Tvätterimuseum i Huddinge. Och som svar på den sista frågeställningen, *Är det möjligt att kunskapen om en tidigare vardagssyssla, som till exempel byket, kan leva vidare när det inte finns någon kvar som kan berätta och visa?* I dag har vi små möjligheter att praktiskt utöva de tidigare vardagssysslorna eftersom både kunskaper och de redskap som var avsedda för ändamålet är på väg att försvinna. I stället får vi läsa oss till kunskapen. Trots det lilla praktiska som kan ske fyller det endast en praktisk funktion. Det blir skrivna ord som representerar världen och ersätter vårt direkta handhavande av olika företeelser (Säljö 1989, s.4). Frågan får studeras närmare och kanske ställas mot vad som känns relevant att bevara och vem som avgör det?

5. BILDFÖRTECKNING

Fig. 1 Beskuret fotografi, bykdrag i Borås 2010. Fotograf: Viktoria Holmqvist.

Fig. 2 Bykdrag i Borås 2010. Foto: Viktoria Holmqvist.

Fig. 3 Bykdrag i Borås 2010. Slår bort smutsen med ett klappträ. Foto: Viktoria Holmqvist.

Fig. 4 Bykdrag i Borås 2010. Slår bort smutsen med ett klappträ. Foto: Viktoria Holmqvist.

Fig. 5 Redskap för byk. Foto: Viktoria Holmqvist.

Fig. 6 Klappträ eller ett Bösteträ, användes till att klappa smutsen ur tvätten. Från år 1784, FFM 880. Foto: Karin Olsson Lindström.

Fig. 7 Hagalunds Tvätterimuseum i Huddinge. Foto: Karin Olsson Lindström.

Fig. 8 Isbyk, Hagalunds Tvätterimuseum 2018. Foto: Karin Olsson Lindström.

Fig. 9 Bykdrag, Borås 2010. Foto: Viktoria Holmqvist.

Fig. 10 Bykgryta, tvätt i lut. Hagalunds Tvätterimuseum. Foto: Karin Olsson Lindström.

Fig. 11 Isbyk, klappar tvätten med klappträ. Foto: Karin Olsson Lindström.

6. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

6.1 Muntliga källor

Informant 1, 15/4 2018. Anita Öberg, pensionär.

Informant 2, 26/4 2018. Lars Jansson, pensionär.

Inspelade intervjuer och transkriberingar finns i min, uppsatsen författare, ägo.

6.2 Tryckta

Almevik, G. (2014) Hantverkare emellan – Perspektiv på hantverkens kunskapskultur. Höglund, S. & Winbladh, A. (red.) *Hantverkare emellan*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.

Berg, J. (1999). *Upptäckarglädje – Om museipedagogik*. (Artikel 1044). Stockholm: Statens kulturråd.

Bringéus, N.A. (2003). *Arbete och redskap: material folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen*. 5. uppl., Stockholm: Carlssons bokförlag. ss. 42-63.

Egidius, H. (2009). *Pedagogik för 2000-talet*. 5:e uppl. Stockholm: Natur & Kultur.

Grenander-Nyberg, G. (2003). Textilberedning. I Bringéus, N-A. (red.) *Arbete och redskap: material folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen*. 5. uppl., Stockholm: Carlssons bokförlag. ss. 357-380.

Egidius, H. (2009). *Pedagogik för 2000-talet*. 5:e uppl. Stockholm: Natur & Kultur.

Fredlund, J. (1981). *Stora boken om livet förr*. 1:a utgåvan. Västerås: ICA bokförlag.

Fredlund, J. (1976). *Så levde vi*. 2.uppl. Västerås: ICA bokförlag.

Klepp, I. Grimstad (2006) *Skittentøyets kulturhistorie – hvorfor kvinner vasker klær*. Oslo: Novus förlag.

Lantz, A. (2007). *Intervjumethodik*. Polen: Studentlitteratur.

Palmsköld, A. (2011) Hantverkskunskap som immateriellt kulturarv. I Löfgren, E. (red.). *Hantverkslaboratorium*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet: Btj, ss. 96-105

Patel, R. & Davidsson, B. (2003). *Forskningsmetodikens grunder: Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 3. Uppl. Lund: Studentlitteratur.

- Rentzhog, S. (2007). *Friluftsmuseerna: En skandinavisk idé erövrar världen*. Stockholm: Jamtli förlag.
- Smeds, K. (2007). Vad är museologi? *RIG – Kulturhistorisk tidskrift*, (90)2, ss.65-81.
- Statens Kulturråd (1999). *Upptäckarglädje! Om museipedagogik*. Trelleborg.
- Säljö, R. (2000). *Lärande i praktiken: Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.
- Säljö, R. (2008). Den materiella kulturen och vårt kunskapande. I Borg, K. & Lindström, L. (red.) *Slöjda för livet: Om pedagogisk slöjd*. Kristianstad: Lärarförbundets förlag. ss.11-14.
- Säljö, R. (2014). *Lärande & kulturella redskap: Om lärprocesser och det kollektiva minnet*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Säljö, R. (1989). *Som vi uppfattar det. Elva bidrag om inläring och omvärldsuppfattning*. Lund: Studentlitteratur AB

6.3 Internet

- Almevik, G. (2014). Hantverkare emellan – Perspektiv på hantverkens kunskapskultur. *Hantverkare emellan*. Höglund, S. & Winbladh, A. (red.). Mariestad: Btj, ss. 6-27. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet Tillgänglig på Internet: https://craftlab.gu.se/digitalAssets/1501/1501621_0_hantverkare-emellan_1-84_web.pdf [2018-06-06]
- ArbetSam, Arbetslivsmuseernas samarbetsråd (1998). *Immateriellt kulturarv*. <http://www.arbetsam.com/arbetsam/> [2018-04-30] Akademis förlag.
- Åsmundstorps hembygdsgård (u.å.) <http://www.asmundstorpshembygdsgard.se/sveriges-hembygdsforbund.html> [2018-06-06]
- Björkholm, J (2011). *Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svenskbygder med folkmusik som exempel*. Diss. Åbo: Åbo. http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69672/bjorkholm_johanna.pdf
- Friluftsmuseernas samarbetsorgan (2015). *Policy för pedagogisk verksamhet vid friluftsmuseer i Sverige* <http://www.friluftsmuseerna.org/wp-content/uploads/2017/03/FRI-policy-pedagogisk-verksamhet-2015.pdf> [2018-06-06]
- Hansen, A., Tammilehto, J. & Övling, J. (2017) *Möten med möjligheter: En rapport om lärares och museers perspektiv på samverkan*. Visby: Riksutställningar. <http://nckultur.org/wp-content/uploads/2017/05/M%C3%B6ten-med-m%C3%B6jligheter-slutversion.pdf>

- Högberg, B. (u.å.) *Explicit och tyst kunskap*. <http://www.brittahogberg.se/teoretiska-begrepp/kunskap/> [2018-05-18]
- Ljung, B. (2009). *Museipedagogik och erfارande*. Diss. Stockholm: Stockholms Universitet. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:225464/FULLTEXT01.pdf>
- Edlund, L. (2014). *Bilder av den Gotländska kustkulturen - intervjuer och berättelser med några Fårökvinnor*.
[http://www.lansstyrelsen.se/Gotland/Documents/F%C3%A5r%C3%B6kvinnor%20\(2\).pdf](http://www.lansstyrelsen.se/Gotland/Documents/F%C3%A5r%C3%B6kvinnor%20(2).pdf) <https://lansstyrelsen.se> [2018-03-05]
- Länsstyrelsen (2014). *Immateriella värden – berättelsernas kulturarv*.
<http://www.lansstyrelsen.se/Gotland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/Pages/immateriella-varden.aspx> [2018-04-30]
- Nämnden för Hemslöjdsfrågor (år?) *Immateriellt kulturarv* <https://nfh.se> [2018-04-30]
- Magnusson, O. (2018) *Hagalunds tvätterimuseum*. <http://www.tvatterimuseet.se/> [2018-02-08]
- Norin, O. (2015) *Tvätterimuseet som förortshistoria*. Bygd och Natur nr 1. [BoN nr1 2015 tvatterimuseet.pdf](#) [2018-02-08]
- Riksantikvariämbetet (2017). *Om vårt immateriella kulturarv*
<https://raa.se/kulturarv/immateriellt-kulturarv/om-vart-immateriella-kulturarv> [2018-04-30]
- Svensgård, J. (2014). *Historietvättarna* <http://www.odensjo.nu/> [2018-03-03]
- Svenska Uneskorådet (år?) *Immateriellt kulturarv* <http://www.unesco.se/kultur/unescos-konvention-om-det-immateriella-kulturarvet/> [2018-04-30].

